

KONEC DOLGEGA STAVKOVNEGA VALA V SLOVENIJI?

Povzetek: V Sloveniji je pogostnost stavk v drugi polovici 80. naglo naraščala, v 90. je bila do leta 1997 visoka, potem pa je naglo upadla. To naglo upadanje dolgega stavkovnega vala ob koncu 90. sovpada z vse intenzivnejšimi interesnimi fragmentacijami med zaposlenimi v slovenskem gospodarstvu. V drugi polovici 90. je v skupnem (vse manjšem) številu stavk, delež stavk v negospodarstvu naraščal. Ker se je ta sprememba dogajala ob vse večji interesni fragmentaciji zaposlenih v gospodarstvu, so bile stavke v negospodarstvu vse šibkeje kontekstualizirane z ustrezno artikuliranimi zahtevami zaposlenih v gospodarstvu. V takšnih okoliščinah so stavke v negospodarstvu implicirale poglobljanje interesnih cepitev med različnimi kategorijami zaposlenih v družbi. Njihovi dezintegracijski učinki so (bili) nadpovprečni, ker je (bilo) interesno organiziranje zaposlenih v gospodarstvu (primerjalno) šibko. Zaradi teh procesov je socialni dialog otežkočen, s tem pa tudi implementacija socialnega tržnega gospodarstva v Sloveniji.

Ključni pojmi: stavka, sindikat, 'realni socializem' - 'komunizem', 'post-komunizem', transformacija, interesna fragmentacija, socialno tržno gospodarstvo, socialno partnerstvo

Edini vir sistematičnih podatkov o stavkah na Slovenskem, sindikat (ZSSS), ugotavlja, da je letno število stavk v Sloveniji ob koncu 90. naglo upadlo¹. Leta 1998 so našli 42, leta 1999 26 in leta 2000 30 stavk. Čas, ko so bile stavke na Slovenskem podobno redek pojav, je že precej oddaljen. Nazadnje je bila tako nizka frekvenca stavk zabeležena pred dvajsetimi leti, v začetku 80. (Lukan, 1992). Zdi se, kot da bi najnovejša nagla umiritev nakazovala preskok Slovenije iz skupine dežel z visoko v skupino dežel z nizko pogostnostjo stavk.

Kaj vse to pomeni? Kaj se dogaja s stavkami in stavkajočimi v Sloveniji? Ali razlogov za stavkanje ni več? Ali lahko rečemo, da se je Slovenija tudi v tej točki približala sistemu 'renskega' (Albert, 1993), visoko reguliranega, socialnega tržnega gospodarstva, v katerem je število stavk po definiciji majhno? Po institucijah, ki regulirajo kolektivna delovna razmerja (centralizirana kolektivna pogajanja, visoka pokritost

* Dr. Miroslav Stanojević, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

¹ Za najnovejše podatke o stavkah v Sloveniji se zahvaljujem ZSSS. Podatke je zbral in sistematiziral izvršni sekretar tega sindikata Pavle Vrhovec. Brez njegovega truda ugotavljanje osnovnih značilnosti stavk na Slovenskem sploh ne bi bilo možno.

zaposlenih s kolektivnimi pogodbami ter sistem soodločanja) je Slovenija še kar podobna tem družbam. In sedaj tudi stavk v Sloveniji takorekoč ni več.

Pred prehitrim optimizmom, kljub obetavnim podobnostim, svarijo nekateri 'odtenki'. V razvitih sistemih socialnega tržnega gospodarstva so stavke redek pojav, ko pa se pojavijo so masivne in dolgotrajne (Edwards in Hyman, 1994: 253). Ob koncu 90. postajajo stavke v Sloveniji sicer dokaj redek pojav, zdi se pa, da v drugih dimenzijah močno odstopajo od obrazca stavk iz razvitih, visoko reguliranih okolij.

V prvem delu pričujočega članka bom predstavil osnovne statistične značilnosti stavk v Sloveniji v 80. in 90. letih.

V drugem delu članka bom ugotovljene značilnosti stavk vmestil v kontekst 'komunistične', po eni, in 'post-komunistične' Slovenije, po drugi strani. Podal bom grobe orise poglavitnih virov stavk, njihove sektorske distribucije in funkcije v teh dveh zgodovinskih kontekstih.

V sklepnem delu članka bom skušal identificirati ključne razlike oziroma podobnosti med stavkami v jugo/slovenskem 'komunizmu' in slovenskem 'post-komunizmu'. Na osnovi te primerjave bom nakazal temeljne značilnosti stavk v Sloveniji ob koncu 90. Rezultate celotne analize bom uporabil za oblikovanje kratke, bolj kakovostno naravnane ocene industrijskih odnosov v Sloveniji: ali (res) lahko rečemo, da postaja slovenski sistem industrijskih odnosov podoben razvitim sistemom visoko reguliranega, socialnega tržnega gospodarstva?

Statistične značilnosti stavk v Sloveniji v 80. in 90. letih

V obdobju 1960-1989 so podatke o stavkah zbirale republiške zveze nekdanjih sindikatov. Zaradi dokaj 'rezerviranega' odnosa teh sindikatov do stavk in šibkosti njihovih služb, so zbrani podatki o stavkah verjetno pomanjkljivi. Kljub temu ostajajo ti podatki za raziskovalce neizogibna 'referenca', saj so bili vsi drugi vpogledi v stavke ožji in praviloma bolj fragmentarno naravnani.

Na osnovi sindikalnih podatkov in lastnih raziskav je prvi sistematični vpogled v stavke v nekdanji Jugoslaviji zagotovil Neca Jovanov (1979). Tudi v 80., ko je ta pojav imel bolj dramatične razsežnosti in je temu primerno pritegnil večjo raziskovalno pozornost, so bile analize, ki jih je opravil Jovanov, med najbolj sistematičnimi na tem področju (Jovanov, 1989).

Kot smo že omenili, v 90. letih je podatke o stavkah v Sloveniji zbiral ZSSS. Ta sindikat je v preteklem desetletju vključeval več kot 50% sindikalizirane delovne sile in je posebej dobro organiziran v industriji (Stanojević, 2000a). Podatke o stavkah, v katere se ZSSS vključuje in/ali jih organizira, zagotavljajo njegovi lokalni aktivisti. Ob tem strokovna služba ZSSS, na osnovi sistematične analize časopisnih člankov, že celo desetletje zbira tudi podatke o stavkah, ki jih organizirajo drugi sindikati.²

² Kljub večji zanesljivosti sindikalnih podatkov iz 90., je izračune, ki jih navajamo v nadaljevanju, in ki temeljijo na teh podatkih, še zmeraj potrebno brati z določeno rezervo. Večino poročil o stavkah so namreč podajali njihovi udeleženci in/ali organizatorji. Zaradi tega je zelo verjetno, da zbrani podatki rahlo deformirajo podobo stavk ter da, posebej, vsebujejo možna pretiravanja glede števila udeležencev. Kljub vsem pomislekom, lahko na osnovi tega edinega sistematičnega vira oblikujemo vsaj približno podobo stavk v Sloveniji v preteklem desetletju.

Obstoječi podatki o stavkah v Sloveniji omogočajo grob pregled njihove pogostnosti v 80. in 90. letih. Rekonstrukcija drugih dimenzij stavk - njihove velikosti, trajanja in obsega - za isto obdobje pa je že težja. Problem so že omenjeni manj zanesljivi podatki iz 'predtranzicijskih' let. Zaradi tovrstnih omejitev bodo tabelarni pregledi, ki jih podajam v nadaljevanju, praviloma zajeli (z izjemo pregleda pogostnosti stavk) le 'tranzicijska' 90. leta. Te preglede bom sproti, ob povzemanju vsebin tabel, dopolnjeval z najpomembnejšimi rezultati analiz in ocenami raziskovalcev iz 'predtranzicijskega' obdobja.

Osnovne statistične značilnosti stavk v Sloveniji bom primerjal z ustreznimi značilnostmi stavk v družbah EU, ki sta jih Edwards in Hayman (1994: 254) izračunala za obdobje 1950-1990.

Pogostnost stavk

Primerljiv podatek o pogostnosti stavk je število stavk na milijon pripadnikov delovne sile (zaposlenih in brezposelnih). Ker po anketi o delovni sili šteje aktivno prebivalstvo Sloveniji približno 1 milijon oseb (988 000 po anketi iz 3. četrtnetja 2000, Statistical Office of the Republic of Slovenia, 30. November 2000), bom zbrane letne podatke o številu stavk v Sloveniji uporabljal neposredno.

Po podatkih, ki jih za štiridesetletno obdobje navajata Edwards in Hyman, je (bila) nizka frekvenca stavk značilna za dežele kot so Avstrija, Nizozemska, Nemčija, Norveška, Švedska in Danska, kjer se je število stavk gibalo od 1 (v Avstriji) do največ 50 (Danska) na milijon pripadnikov aktivne delovne sile. Višja pogostnost stavk je (bila) na Irskem (100), v Franciji (120) in Italiji (135) (Edwards in Hyman, 1994: 254).

Tabela 1 kaže, da je bila pogostnost stavk v Sloveniji v večjem delu 80. in 90. visoka. Pred letom 1980 je bilo število stavk v Sloveniji nizko, saj jih je bilo od 100 do 300 letno v celotni nekdanji Jugoslaviji (Jovanov, 1989: 29-36). Ob koncu 80. je bilo v nekdanji Jugoslaviji že več kot 1000 stavk letno (npr. leta 1987 in 1988), od teh jih je bilo samo v Sloveniji med 200 in 300 letno (Lukan, 1992: 176-177). V Sloveniji se je relativno visoka pogostnost stavk (od približno 100 do 200 letno) ohranjala do leta 1997. Po letu 1997 je pogostnost stavk v Sloveniji nizka (manj kot 50 stavk letno).

Tabela 1: Pogostnost stavk v Sloveniji (1980-2000)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Število stavk	62	47	18	96	100	104	163	227	228	232

Vir: Lukan, 1992: 176-177

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ZSSS	193	120	107	112	116	88	34	20	16
Drugi	-	12	2	13	13	11	8	6	14
Število stavk	193	132	109	125	129	99	42	26	30

Vir: ZSSS

V obdobju 1983-1997 je bila Slovenija po pogostnosti stavk podobna skupini evropskih družb, ki veljajo za okolja, ki so k stavkam bolj nagnjena. Ob koncu 90. postaja Slovenija vse bolj podobna deželam, za katere je značilna nizka pogostnost stavk.

Velikost stavk

V večini članic EU je povprečno število udeležencev stavk 500 in več (največ v Italiji, 2 042). Najnižja povprečna udeležba v stavkah je ugotovljena na Finskem (256) in Irskem (267) (Edwards in Hyman, 1994: 254).

V 60. letih se je v povprečno stavko v nekdanji Jugoslaviji vključevalo 90 delavcev; leta 1988 se je število udeležencev povprečne stavke več kot podvojilo (Jovanov, 1989). V začetku 90. so bile stavke v Sloveniji še večje, potem pa se njihova povprečna letna velikost manjša. Ob koncu desetletja (leta 2000) so bile stavke v Sloveniji po številu udeležencev več kot trikrat manjše v primerjavi z letom 1992., oziroma skoraj na ravni jugoslovanskega povprečja iz 60. let.

Tabela 2: Velikost stavk v Sloveniji (1992-2000)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1992 2000
Povprečno število udeležencev	372	296	189	252	288	173	171	129	112	220

Vir: ZSSS

Po podatkih, ki jih navajata Edwards in Hyman, so stavke v družbah EU bolj množične kot v Sloveniji. Celo v primeru Finske (256) in Irske (267), kjer so med evropskimi družbami dolgoletna povprečja najnižja, število udeležencev značilno presega devetletno povprečno velikost stavk v Sloveniji (220).

Dolžina stavk

Ko seštevek vseh izgubljenih delovnih dni delimo s številom udeležencev stavk, dobimo podatek o povprečnem trajanju stavk. Po tem izračunu stavke na Danskem, Finskem, v Nemčiji, na Nizozemskem in v Angliji (brez stavk v pre-

mogovnikih) trajajo 4 do 5 dni. Na Švedskem (8.7), Norveškem (9.6) in na Irskem (11.9) so stavke bistveno daljše, v Italiji (1.7) in Avstriji (1.8) pa bistveno krajše.

V 60. in 70. letih so stavke v nekdanji Jugoslaviji praviloma trajale manj kot en dan; v 80. so bile daljše, saj jih je več kot polovica trajala več kot en dan (Jovanov, 1989; po: Lukan, 1992: 178). Ob začetku in koncu 90. so stavke v Sloveniji trajale manj kot tri dni. Sredi 90. so bile daljše, približno 5-dnevne (od 3.9 dni leta 1993 do 6.6 dni leta 1998).

Tabela 3: Trajanje stavk v Sloveniji (1992-2000)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1992 2000
Dolžina stavk (v dnevih)	2.6	3.9	5.5	3.6	4.0	6.2	6.6	2.9	2.6	4.2

Vir: ZSSS

Lahko rečemo, da je dolžina stavk v Sloveniji zmerna. Devetletno povprečje 4.2 dneva nakazuje obrazec, ki je zunaj ekstremov, ki jih predstavljajo dolgoletna povprečja stavk v Italiji (1.7) po eni, ter na Irskem (11.9) po drugi strani.

Obseg stavk

Obseg stavk v članicah EU je ali nizek (od 19 v Avstriji do 73 izgubljenih delovnih dni na 1000 zaposlenih na Norveškem) ali pa izrazit (od 145 na Danskem do 478 v Italiji) (Edwards in Hyman, 1994: 254).

Devetletno povprečje obsega stavk v Sloveniji je 91.5. Tabela 4 razkriva, da se je v Sloveniji obseg stavk v preteklem desetletju radikalno zmanjšal.

Tabela 4: Obseg stavk v Sloveniji (1992-2000)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1992 2000
Izgubljeni dnevi na 1000 aktivnih prebivalcev	189	138	112	102	137	95	38.5	7.5	4.8	91.5

Vir: ZSSS

V primerjavi s članicami EU je obseg stavk v Sloveniji atipičen. Trend zmanjševanja tega atipičnega obsega nakazuje približevanje skupini družb za katere je značilen nizek obseg stavk.

Če povzamem: Prvič, do približno polovice 80. so se stavke v Sloveniji in celotni nekdanji Jugoslaviji relativno redko pojavljale. Bistvena sprememba se zgodi sredi 80. Od tedaj do leta 1997 je bila Slovenija po pogostnosti stavk zelo podobna evropskim okoljem, ki so izrazito nagnjena k stavkam (Irska, Francija in Italija). V

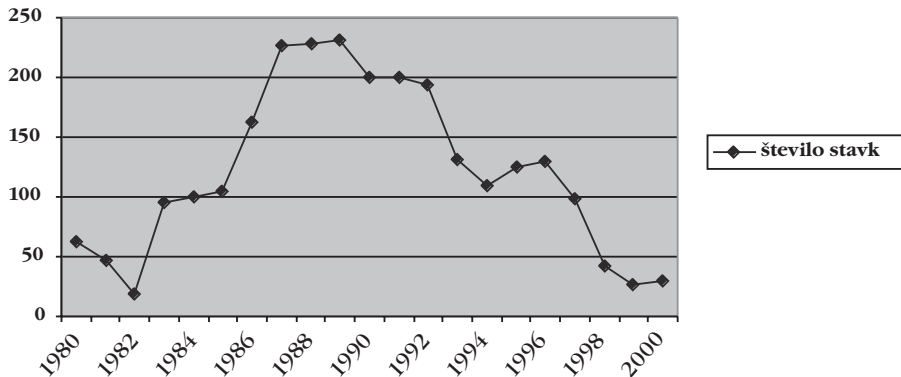
zadnji tretjini 90. se je pogostnost stavk v Sloveniji znižala do ravni, ki je značilna za evropska okolja, ki so k stavkam manj nagnjena.

Drugič, kljub naraščanju števila udeležencev stavk ob koncu 80. in v začetku 90. let, so bile stavke v Sloveniji v primerjalni perspektivi (z izjemo leta 1992, ko lahko govorimo o srednje velikih stavkah) majhne. Podatki za 90. kažejo njihovo atipičnost v dimenzijah velikosti in obsega.

Tretjič, do 80. let so bile stavke v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji kratke, saj so trajale manj kot en dan. V 80. in 90. so postajale daljše. Kljub temu dolgotrajne stavke niso postale tipična značilnost industrijskih odnosov v Sloveniji. Po podatkih za 90. je Slovenijo namreč možno uvrstiti v skupino dežel, za katere je značilna zmerna dolžina stavk.

Lahko rečemo, da slovenski stavkovni obrazec karakterizirajo majhne stavkovne akcije. Naraščanje njihove pogostnosti v 80., višek pogostnosti ob koncu 80., ohranjanje visokega števila do leta 1997, potem pa naglo 'usihanje', kaže podobo dolgega stavkovnega vala (Slika 1), ki povezuje 80. in 90. leta, obdobje poznega 'komunizma' in zgodnjega 'post-komunizma' na Slovenskem. Ob koncu 90. postajajo stavke v Sloveniji dokaj redek pojav.

Slika 1: Stavkovni val v Sloveniji (1983-1997)

Stavke v jugo/slovenskem 'komunizmu' in slovenskem 'post-komunizmu'

'Mehanizmi' in funkcije 'mikro stavk' v jugo/slovenskem 'komunizmu'

Iz predstavljene statistične evidence je možno razbrati obstoj dveh dokaj jasno razmejenih stavkovnih obdobjev v jugo/slovenskem 'komunizmu'.

Od začetka 60. do približno polovice 80., ko se je sprožil proces dezintegracije 'komunizma', je prevladoval obrazec kratkotrajnih (manj kot en dan) protestnih akcij majhnih skupin zaposlenih (90 udeležencev). Pogostnost teh protestnih akcij je bila nizka.

Te stavke so bile pretežno defenzivne, oziroma obrambne, saj so z njimi najbolj ogrožene skupine zaposlenih običajno le reagirale na slabšanje lastnega material-

nega položaja. V kontekstu cikličnih tržnih reform so se namreč posamezni segmenti gospodarstva, in znotraj teh posamezna podjetja, občasno soočali s težavami. Poslovne težave podjetij so se manifestirale v deprivaciji zaposlenih, posebej nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev. V takšnih okoliščinah so se 'zaradi slabih ter neustrezno razdeljenih plač' (Lukan, 1992: 169) običajno manjše skupine znotraj teh najbolj izpostavljenih kategorij zaposlenih občasno odločale za stavko.

Osrednje 'tarče' teh protestov so bila vodstva oziroma direktorji podjetij. S kratkimi 'ustavitvami dela' so skupine najbolj depriviranih delavcev izražale nezadovoljstvo ter od direktorjev zahtevale višje plače.

Te protestne akcije majhnih skupin depriviranih fizičnih delavcev so bile 'divje'. Praviloma so nastajale in potekale 'mimo' sindikatov: sindikati jih običajno niso podpirali, pogosto pa so jim tudi odkrito nasprotovali (Arzenšek, 1984: 59-60; Lukan, 1992: 167-168; 173). Vpogledi v poteke stavk iz tega časa kažejo, da so stavkajoči, kljub pasivnosti sindikatov, imeli določeno (institucionalno) znotrajorganizacijsko podporo, saj so delavski sveti oziroma posamezni člani delavskih svetov izražali razumevanje za njihove zahteve (Lukan, 1992: 173). Tovrstna podpora stavkajočim je bila, v celoti gledano, šibka. V osnovi so bile protestne akcije delavcev spontane, fragmentarne, organizacijsko šibko podprte ali pa sploh brez podpore.

Protestne akcije delavcev so bile divje tudi v nekem drugem, bolj implicitnem pomenu. Ker zakonsko niso bile predvidene, niso bile ne prepovedane in ne dovoljene. S stališča sistema so bile obravnavane kot manj ali več obrobne 'napake'. In ker je bila legitimnost celotnega sistema utemeljena na njegovi delavski naravnosti, so bile 'napake', ki so povzročale nezadovoljstvo delavcev, politično/ideološko kritizirane in 'obsojane'. V tovrstnem ideološkem kontekstu je bilo samo delavsko nezadovoljstvo, ob implicitni nelegalnosti, spejmano kot legitimno.

Stavke delavcev v nekdanji Jugoslaviji so bile, kljub njihovi majhnosti, defenzivnosti in implicitni nelegalnosti, do zgodnjih 80. let relativno učinkovite (Jovanov, 1989). Po izbruhu protesta so bile zahteve stavkajočih običajno hitro izpolnjene, zaradi permanentno visoke inflacije pa tudi običajno zelo hitro izničene. Povzetek socioloških razlag te specifične (kratkorodne) učinkovitosti stavkajočih v jugo/slovenskem 'komunizmu' bom podal v nadaljevanju. Pred tem bom na kratko orisal drugo stavkovno obdobje jugo/slovenskega 'komunizma'.

Kontekst tega drugega stavkovnega obdobja je dezintegracija 'komunizma' oziroma 'realnega socializma'. Bolj natančno povedano, stavke iz 80. so, v primerjavi s stavkami do začetka 80., že bile manifestacije in dejavniki tega velikega dezintegracijskega procesa. Podatki, ki so predstavljeni v Tabeli 1 oziroma na Sliki 1 kažejo, da je od leta 1983 do leta 1989 število stavk v Sloveniji dramatično naraščalo (od 96 stavk v 1983 do 232 v 1989 letu). V primerjalni perspektivi so to visoke oziroma izjemno visoke letne frekvence stavk. Podobna dramatična rast je bila ugotovljena pri številu udeležencev. Kot smo že omenili, Jovanov je ugotavljal, da je povprečna stavka iz leta 1988 v nekdanji Jugoslaviji vključevala že (približno) 200 stavkajočih. Takoj po osamosvojitvi Slovenije je število udeležencev povprečne slovenske stavke doseglo število 372 (glej Tabela 2). Kljub temu, da so to bile v primerjalni perspektivi še zmeraj majhne oziroma zmerno velike stavke,

za jugo/slovenske razmere so bile že očitno masivne, množične. V drugi polovici 80. so se premaknile iz tovarniških dvorišč na ceste. Začeli so se množični shodi delavcev pred poslopji državnih organov. Tarča protestov se je premaknila z direktorjev na državo (Lukan, 1992: 172-173). Delavci so se neposredno obračali na politične voditelje. Ta nova oblika protestov je po dveh ključnih značilnostih - po številu udeležencev in učinkovitosti, predstavljala obrnjeno podobo stavk iz 60. in 70.. Kljub vse večjemu številu udeležencev in vse večji pogostnosti, so bile stavke iz 80. v osnovi vse manj učinkovite. V primerjavi s stavkami do 80., v katerih so bili maloštevilni stavkajoči relativno uspešni, je bilo izpolnjevanje naraščajočega števila zahtev stavkajočih v kontekstu gospodarske krize in zloma sistema (vse bolj) neizvedljivo.

Če odmislimo pravkar orisane posebnosti stavk iz obdobja zloma 'realnega socializma', lahko rečemo, da je bila občasna samostojna stavkovna akcija majhne skupine fizičnih delavcev proti direktorju tipičen stavkovni obrazec jugo/slovenskega 'komunizma'. To je bila empirično sicer ugotovljena, primerjalno pa neka dokaj nereflektirana, izrazita posebnost jugo/slovenskega 'realnega socializma'. V drugih 'realsocialističnih' družbah tovrstnih stavk ni bilo. Tam so se stavke pojavljale v omejenih časovnih obdobjih, bolj v kontekstih ljudskih vstaj proti državi.

Od kod je izvirala ta nenavadna posebnost jugo/slovenskega 'realnega socializma'? Zakaj je jugo/slovenski 'komunizem', ki se je po vseh bistvenih značilnostih ujema z drugimi sistemi 'realnega socializma', kazal strpnost do 'mikro stavk'?

Temeljna značilnost interesnih struktur 'realnega-socializma', se pravi vseh nekdanjih konkretnih 'realsocialističnih' družb, je bila visoka stopnja fragmentacije delavskih interesov. Delavstvo je bilo v teh sistemih ekstremno atomizirano. Kolektivističnih orientacij med zaposlenimi, ki so bili praviloma pasivni in apatični, ni bilo (Pollert, 1999). Podobno interesno atomizacijo je v jugoslovanskih (slovenskih) podjetjih ugotavljal Arzenšek (1984).

To temeljno istovetnost sfragmentiranih delavskih interesov so v družbah 'realnega socializma' 'gnetle' širše interesne cepitve, ki so izvirale iz razlik v razmerju med državo in gospodarstvom v sistemih 'realnega socializma'. V jugoslovanski različici 'realnega socializma' je bilo prav to razmerje, v primerjavi z drugimi družbami 'realnega socializma', atipično.

Klasični 'realni socializem' je karakterizirala 'komandna ekonomija' oziroma plansko gospodarstvo. V tem kontekstu so bila državna podjetja predmet nenehnega hudega obremnjevanja s prenapetimi centralno planskimi cilji. Ti pritiski so povzročali integracije znotraj podjetij: povezovanje delavcev in direktorjev proti državi. Notranje napetosti med delavci in direktorji se v kontekstu nenehnih planskih pritiskov države in nenehnega skupnega nasprotovanje tem pritiskom, niso mogle artikulirati. Dodatno so jih še posebej onemogočale utečene preventivne avtoritarne regulacije (npr. vseprisotnost tajne policije in partijsko kontrolirani sindikati) (Pollert, 1999:53).

V jugoslovanski različici 'realnega socializma' je bila 'komandna ekonomija' zgodaj demontirana. Primarno državno reguliran sistem družbene reprodukcije se je ohranjal v relativno deregulirani obliki, ki je lahko prenašala - za bolj rigidne sisteme neznosne - večje 'količine' tržnih samoregulacij. Zaradi tega so gospodarske

organizacije v nekdanji Jugoslaviji že imele značilnosti podjetij, saj so delovale kot relativno avtonomni, kvazi tržni subjekti. Drugače povedano: v jugo/slovenskem 'komunizmu' podjetja niso bila izpostavljena koncentriranim pritiskom prenapetih centralnih planov. Zaradi tega v jugo/slovenskem 'komunizmu' država ni bila skupni nasprotnik direktorjev in delavcev. Direktorje in delavce je v nekdanjem jugoslovanskem sistemu bolj povezoval uspeh na trgu. Če tega uspeha ni bilo, če je bilo podjetje v težavah in če so se te težave manifestirale v izraziti deprivaciji delavcev, so se ti odločali za stavko. Ugotovil sem že, da so delavci stavkovno akcijo usmerjali na direktorja ter da je bil rezultat te akcije za delavce, vsaj kratkoročno, ugoden. Njihove 'ustavitve dela' so bile učinkovite.

Županov je učinkovitost stavk v jugo/slovenskem 'realnem socializmu' razlagal z legitimizacijskimi potrebami politične elite. Te so se izpolnjevale znotraj t.i. 'velike koalicije', v politični menjavi, ki je potekala med politično elito in delavci. Na kapilarni ravni je ta menjava potekala med relativno avtonomno participativno (samoupravljalno) po eni ter podjetniško-upravljalno strukturo gospodarskih organizacij po drugi strani. Problem tega dualizma je bila predimenzioniranost participativne strukture. Ta je poudarjala izpolnjevanje socialnih funkcij podjetja, njegovo učinkovitost pa je odrivala v ozadje (Županov, 1983). Tovrstni dualizem je zagotavljal hitro politizacijo znotrajpodjetniških konfliktov. Če, na primer, v podjetju, ki se je znašlo v težavah, pritisk 'samoupravnih struktur' ni zagotavljal ustreznega izpolnjevanja obveznosti do delavcev, so delavci s stavko povzročali zunanjo politično intervenco v strukturo moči organizacije (Županov, 1977:216-227). Zadostovala je kratka 'ustavitev dela', na katero so lokalne politične elite, zaradi lastnih legitimizacijskih potreb, reagirale s sankcioniranjem managementa (praviloma v obliki kadrovske 'rošade') in izpolnjevanjem zahtev stavkajočih. Tovrstna učinkovitost stavk je sproti utrjevala legitimnost celotnega režima, saj je 'realni socializem', kot sem omenil, temeljil na veliki neformalni menjavi med delavci in politično elito, znotraj katere je politična elita sprejemala izrazito socialno naravnano podjetij, delavci pa so tej eliti v zamenjavo zagotavljali politično podporo (Županov, 1989: 108). V tem kontekstu, v okolju jugo/slovenskega 'realnega socializma' iz 60. in 70. let, so bile torej majhne stavke učinkovite.

Orisani 'mehanizem' stavk nakazuje, da so stavkajoči jugo/slovenski delavci imeli zaveznike zunaj podjetja, v ustreznih 'centrih' politične moči. Zaradi tovrstnih posebnosti jugo/slovenskega 'realnega socializma' so se nasprotja med delavci in direktorji v jugo/slovenskih podjetjih lahko artikulirala in občasno tudi manifestirala v stavkah majhnih skupin fizičnih delavcev. Tovrstnih praks v drugih 'realnih socializmih' ni bilo.

Če povzamem: V nekdanji Jugoslaviji so bile stavke defenzivne oziroma obrambne akcije majhnih skupin depriviranih proizvodnih delavcev iz najslabših podjetij. To je bila prva temeljna značilnost teh praks. Njihova druga ključna značilnost je bil tip zavezništva, ki se v drugih 'realnih socializmih' na tako sistematičen način ni pojavljal. Dodatne vire moči so stavkajoči v jugo/slovenskih podjetjih pridobivali s politizacijo konflikta oziroma z vključitvijo zunanjih političnih 'centrov' v znotrajorganizacijski konflikt. Stavkajoči, čigar primarna tarča so bili direktorji, so se povezovali z ustreznimi segmenti politične elite. V jugoslovanski različici 'realnega socializma' je bil v ospredju razcep med direktorji po eni ter delavci in

državo po drugi strani. V drugih 'realnih socializmih' je bila osrednja cepitev med delavci in direktorji na eni ter državo na drugi strani.

Stavke v slovenskem 'post-komunizmu': upadanje vala 'mikro stavk' v gospodarstvu in stopnjevanje stavkovnih akcij v 'negospodarstvu'

Statistični podatki, ki sem jih predstavil v prvem delu tega članka, kažejo, da je po letu 92. pogostnost stavk v Sloveniji, ob rahlem naraščanju sredi 90., postopno upadala. Kljub tovrstnemu trendu je bilo letno število stavk v Sloveniji vse do leta 1997. (primerjalno) visoko. V letu 1992, ko je bila frekvenca stavk (v 90.) najvišja, je udeležba v povprečni stavki dosegla nasploh najvišjo točko v dvajsetletnem obdobju (in verjetno najvišjo v zgodovini stavkovnih gibanj na Slovenskem). S povprečno udeležbo 372 stavkajočih so bile za slovenske razmere te protestne akcije še kar 'prave', množične stavke. V terminih stavk je bilo leto 1992 nasploh izjemno. Število izgubljenih dni na tisoč prebivalcev je bilo v tem letu ekstremno visoko, skoraj 40-krat višje kot leta 2000! Te velike stavke iz leta 1992 so v povprečju trajale 2.6 dni. V primerjavi s kratkimi stavkami iz obdobja 'komunizma' so bile približno trikrat daljše (Tabela 3).

Statistika torej razkriva, da je že prej omenjeni stavkovni val, ki sem ga na Sliki 1 predstavil le v dimenziji pogostnosti, v 'post-komunistični' Sloveniji dejanski višek dosegel leta 1992, ko je bila v skoraj dvestotih stavkah udeležba najvišja in tudi število izgubljenih dni zaradi stavk nasploh najvišje. Kot sem že omenil, v primerjalni perspektivi so se le te stavke iz leta 1992 približale značilnostim stavk iz evropskih okolij, ki so k stavkam tradicionalno bolj nagnjena. Po tem 'odmiku' oziroma začasni, enoletni prelevitvi majhnih v srednje velike stavke, so se stavke na Slovenskem spet približale 'predtranzicijskemu' obrazcu (po udeležbi) relativno majhnih stavk. V primerjavi s stavkami v 'komunizmu', vključno z obdobjem njegove dezintegracije v 80. letih, so imele te majhne stavke iz 90. neko očitno posebnost. Bile so bistveno bolj razvlečene, bolj dolgotrajne kot v 'komunizmu'. Razvlečenost stavk je višek dosegla leta 1998, ko so bile stavke na Slovenskem že relativno maloštevilne. V tem letu so stavke v povprečju trajale 6.6 dni!

Osnovni vzrok stavk v 90. je bil podoben vzrokom stavk v 'komunizmu'. Tako kot v 'komunizmu' so tudi delavci v 'post-komunizmu' stavkali zaradi 'nezadovoljstva s plačami'.³ Analiza stavkovnih zahtev za obdobje 1994-1997 razkriva, da je

³ V prvi polovici 90. so posebno kategorijo vzrokov konfliktov predstavljali zapleti, ki so nastajali v povezavi s privatizacijskimi procesi. Diverzifikacije, organizacijske in kadrovske spremembe, povezane z lastninjenjem in restrukturacijami podjetij, ter neustrezna obveščena delavcev o teh procesih, so bili pomembni dejavniki konfliktov v prvi polovici 90. Zaradi zelo počasne in še zmeraj nedokončane privatizacije so ti dejavniki delovali v posameznih segmentih gospodarstva tudi v drugi polovici 90. V prvi polovici 90. je bilo med sindikalno tekmovanje dodaten vir konfliktov. Tedaj so ob izbruhih konfliktov (ponavadi v kontekstu privatizacijskih restrukturacij) različni, medsebojno konkurenčni sindikati s stopnjevanjem zahtev skušali pridobiti delavce na svojo stran. Radikalizirali so lastna stališča, kar je peljalo v zaostrovanja in politizacije, ki so presegale okvire realističnega (Coser, 1956) konflikta. Od polovice 90. ta specifični vzrok konfliktov ne deluje več. Med sindikati so se vzpostavila relativno kooperativna razmerja in medsebojne razmejitve po panožnem in teritorialnem načelu.

bilo tovrstno nezadovoljstvo v ozadju 84% primerov vseh stavk. V dveh tretjinah vseh primerov so zaposleni delavci stavkali zaradi zamikov pri izplačevanju plač, ko en mesec (30.2%), dva meseca (19.9%) in celo več (12.8%) plač sploh niso dobili (Poročilo o delu ZSSS, 1998: 129). V 90. so bile torej stavke delavcev v slovenskem gospodarstvu, tako kot v tipičnih 'predtranzicijskih' časih, večinoma defenzivne. Bile so obrambne akcije skupin najbolj ogroženih delavcev. Tudi tokrat so bile tarče teh najbolj depriviranih skupin vodstva podjetij.

V začetku 90. se je normativno in organizacijsko okolje stavk, v primerjavi z obdobjem 'komunizma', bistveno spremenilo. V novem okolju so bile stavkovne akcije legalizirane.⁴ Ob tem se je njihova legitimnost, ob vsebinskih spremembah, ki jih bom skušal pojasniti v nadaljevanju, ohranjala. Istočasno se je zgodila pomembna sprememba v neposrednem organizacijskem okolju stavkovnih akcij. Spremenil se je odnos sindikatov do stavk. Po izbruhu konfliktov so se v stavke sindikati začeli vključevati, nekatere so celo organizirali. Ta generalna sprememba odnosa sindikatov do stavk, ki je bila s pravkar omenjeno legalizacijo stavk še dodatno utrjevana, je izvirala iz radikalnega spreminjanja njihovega družbenega položaja. To se je začelo že v obdobju dezintegracije 'komunizma', ko so se 'stari režimski' sindikati prvič soočili z ugašanjem političnih virov lastne 'transmisijske' moči. Istočasno so se na sindikalnem prizorišču začeli pojavljati novi konkurenčni, pozneje tudi 'novi', od 'starih' odcepljeni sindikati. Pod pritiskom tovrstnih sprememb so se vsi po vrsti začeli obračati k delavcem. Po tem 'obratu', ki je vseboval značilnosti hude medsebojne konkurence, so imeli stavkajoči zagotovljeno odkrito podporo (vsaj enega) sindikata. S tem so pridobili vir organizacijske moči, ki ga v 'komunizmu' niso imeli. Ta novi vir je načeloma presegal organizacijsko kapaciteto delavskih svetov, saj so ti bili po definiciji omejeni le na znotrajorganizacijska razmerja.

Natančnejši vpogled v distribucijo stavk v 90. kaže, da so se tudi v slovenskem 'post-komunizmu' stavke praviloma pojavljale v podjetjih, ki so se soočala s poslovnimi težavami. V 90. letih so bile stavke najbolj koncentrirane v delovno intenzivnih panogah, znotraj katerih so se tovrstna podjetja bolj pogosto pojavljala. V obdobju 1994-1997 je bilo absolutno število stavk najvišje v kovinski in elektro industriji (188), tekstilni in usnjarsko-predelovalni industriji (103), gradbeništvu (48) in lesni industriji (41) (Poročilo o delu ZSSS, 1998: 124). Ker kovinska in elektro industrija po številu podjetij in zaposlenih močno presega druge delovno intenzivne panoge, so bile stavke dejansko najbolj koncentrirane v tekstilni industriji, gradbeništvu in lesarstvu.

Do sedaj orisane značilnosti stavk v slovenskem 'post-komunizmu' razkrivajo podobo ohranjanja in, potem, splošne umiritve velikega stavkovnega vala, ki se je sprožil še v kontekstu dezintegracije 'realnega socializma'. Znotraj te splošne podobe je ostala zakrita neka druga, bistvena značilnost slovenskega stavkovnega 'prizorišča' v 90. letih: v drugi polovici 90. so se začeli spreminjati akterji stavk na Slovenskem. Znotraj trenda splošnega upadanja števila stavk se je začel večati delež stavk v 'negospodarstvu'. Sprožil se je proces 'terciarizacije' stavk v Sloveniji.

---

⁴ Pravica do stavke je bila opredeljena v ustavi. Leta 1991 je bil sprejet Zakon o stavki.

Ta proces je vseboval stavke, ki so močno odstopale od utečenega obrazca majhnih stavkovnih akcij v gospodarstvu.

Kljub prvi, relativno zgodnji stavki v storitvenem sektorju iz leta 1993⁵, se je dejanska prelomnica v stavkovnih aktivnostih v storitvenem sektorju zgodila nekaj let pozneje. Izoblikoval jo je sindikat slovenskih zdravnikov FIDES. Po opozorilni stavki ob koncu leta 1995, so zdravniki v začetku 1996 s tritedensko stavko zahtevali višje plače. Referenčna točka njihove stavkovne zahteve so bile visoke plače v neki drugi (sodniški) skupini. Stavka zdravnikov⁶ je imela nekatere popolnoma nove, v dotedanjih slovenskih stavkovnih praksah neznane značilnosti. Prvič je resno stavkovno akcijo sprožila neka večja družbena skupina zunaj gospodarstva, ki z rednim izplačevanjem plač ni imela težav. Ob drugih številnih novostih - množičnosti, dobri organiziranosti in vztrajnosti, je bila največja novost, ki so jo k praksam stavkovnega delovanja na Slovenskem prispevali zdravniki, ofenzivnost. Njihova stavka ni bila obrambna. Bila je akcija neke po logiki družbene delitve dela močne profesionalne skupine, ki se je osredotočila na (pre)razporejanje javnih sredstev v lastno korist. Njihova tarča je bila država.

Stavka FIDES-a je postavila nove standarde sindikalnega delovanja v javnem sektorju. Po stavki tega sindikata so leta 1996 stavkali še učitelji in vzgojitelji v vrtcih (33 000 udeležencev), zaposleni v storitvenih dejavnostih v organizaciji sindikata K-90 (4000 udeležencev), zaposleni v šolah v ljubljanski regiji (10 000 udeležencev) ter sodniki na okrožnih in okrajnih sodiščih in zaposleni na univerzah in raziskovalnih institutih. Naslednje leto je desetdnevna stavka železničarjev povzročila velike težave v gospodarstvu in se celo znašla na dnevnem redu Državnega zbora. Ob koncu istega leta so dva dneva stavkali kontrolorji letenja. V letu 1998 so opozorilno stavkali zaposleni na univerzah, raziskovalnih institutih in železničarji, v začetku leta 1999 pa tudi vozniki ljubljanskega potniškega prometa. V letu 2000 so opozorilno stavkali zaposleni v 14 raziskovalnih institutih, zaposleni v dejavnostih zdravstva in socialnega varstva ter sindikati delavcev v energetiki Slovenije.

Če povzamem: Emipirična evidenca sugerira tri temeljne značilnosti stavkovnega prizorišča (dosedanje) 'post-komunistične' Slovenije: prvič, ohranjanje 'podedovanega' obrazca majhnih stavk v gospodarstvu; drugič, naglo upadanje pogostnosti stavk ob koncu 90.; in, tretjič, znotraj trenda splošnega upadanja letnega števila stavk, večanje deleža stavk v javnem storitvenem sektorju se pravi: terciarizacija stavk.

V nadaljevanju bom skušal pojasniti te tri značilnosti stavkovnega prizorišča 'post-komunistične' Slovenije. Pred tem bom povzel osnovne značilnosti interesnih konstelacij, ki so se izoblikovale po veliki sistemski spremembi ob koncu 80. in začetku 90. let. Te nove interesne konstelacije so 'koordinate', s pomočjo katerih

⁵ Organiziral jo je Sindikat delavcev v vzgoji, izobraževanju in raziskovalni dejavnosti Slovenije

⁶ Stavka zdravnikov je povzročila velike težave v sistemu javnega zdravstva. Po kompromisu, ki je bil dosežen med vlado in sindikatom FIDES, naj bi plače zdravnikov dosegle zahtevano raven v dvoletnem obdobju. Ker se vlada doseženega dogovora ni držala, se je jeseni leta 2000 soočila z novimi pritiski zdravnikov in novimi kompromisi, ki zdravniške plače še bolj približujejo idealu sodniških plač.

bom poskušal izoblikovati razlago treh identificiranih značilnosti slovenskega stavkovnega prizoriča.

Omenil sem, da je bil interesni razcep med delavci in direktorji po eni in državo po drugi strani, osrednji razcep klasičnega 'realnega socializma'. V jugo/slovenski različici 'realnega socializma' je bil v ospredju razcep med direktorji ter delavci in državo.

V kontekstu sistemske spremembe ob kocu 80. in začetku 90. let, oziroma prehoda na primarno tržno regulacijo družbene reprodukcije, so ti podedovani razcepi, vključno z bazično interesno fragmentacijo, 'kanalizirali' (re)strukturacijo interesov v transformacijskih družbah.

Ker je bila država s sistemsko spremembo povsod načeloma izločena iz gospodarstva, je v deželah nekdanjega klasičnega 'realnega socializma' centralno planško obremenjevanje podjetij izginilo in s tem tudi osnovni interesni razcep klasičnega 'realnega socializma' (delavci in direktorji proti državi). Brez tega razcepa je preostala le še realnost atomiziranih delavcev, ki direktorjem kolektivno nikoli niso nasprotovali. Na tem mestu lahko le rečem, da to 'empirično' izhodišče klasičnega 'relanega socializma' ni bilo ravno 'humus' stavk.

Načelna izločitev države iz gospodarstva je v Sloveniji implicirala drugačne interesne konstelacije. Odcepitev države od gospodarstva v tem primeru ni implicirala avtomatičnega izginotja temeljnega podedovanega razcepa v tej družbi. Konflikt med delavci in direktorji je bil v Sloveniji zgodovinsko že artikuliran. In ker je bil artikuliran, se je v slovenskem 'post-komunizmu' le nadaljeval, tokrat načeloma brez 'vpletanja' države. Zaradi razpadle koalicije med delavci in politično elito, ter zaradi nove demokratične legitimacije političnih elit, so te bile na stavkovne akcije na sploh bistveno manj občutljive kot prej. Povezovanje delavcev in politikov proti direktorjem je bilo na sistemski ravni načeloma ukinjeno. V tem novem okolju so stavke samodejno, 'čez noč', izgubile prejšnjo legitimizacijsko funkcijo. Naenkrat so postale bolj ekonomske kot prej. Njihova politizacija ni bila več samoumevna. Na bolj praktični ravni so akterji stavk to spremembo zaznavali z zamikom. Stavkali so kot prej in postopoma ugotavljali, da imajo njihove akcije v novem okolju drugačne učinke. Pred sabo so pogosto še zmeraj imeli državo (kot večinskega lastnika); s stavkovnimi pritiski na njene predstavnike so po preizkušenem obrazcu preverjali pripravljenost države na izpolnjevanje obveznosti. V primerjavi z obdobjem 'komunizma' so bila tovrstna preverjanja le še sledovi starih povezav, saj v primerjavi s 'prejšnjimi časi' niso bile sistemskega značaja, temveč vse bolj obrobne in začasne; njihov prostor se je v 90. progresivno ožil.

Pravkar orisane interesne konstelacije ponujajo izhodišče za razlago treh značilnosti stavkovnega prizorišča 'post-komunistične' Slovenije.

Zakaj se je, torej, v gospodarstvu 'post-komunistične' Slovenije ohranjal 'predtranzicijski' obrazec majhnih stavk?

Tako kot druga transformacijska okolja, je tudi Slovenijo v začetku 90. zaznamovala huda 'transformacijska depresija', potem pa številne transformacijske

napetosti. V posameznih segmentih gospodarstva so se kopičila interesna nasprotja do nivoja 'pregretilih', visokih stopenj latentne konfliktnosti. V tem težavnem okolju je bila država večinski lastnik številnih, tudi najbolj 'problematičnih' podjetij. Kot sem že nakazal, je bila država - ta sicer tradicionalna zunanja 'referenčna točka' stavkajočih v Sloveniji, v novem, spremenjenem okolju tudi sama bistveno spremenjena; znašla se je v novi, 'podjetniški', restrukturacijski vlogi. Po naravi te nove vloge je ta nekdanji ključni zaveznik delavcev v boju proti direktorjem, delavce v novem okolju definitivno zapustil. Neizogibna implikacija tovrstnega ugašanja ključnega vira moči stavkajočih bi moralo biti izginjanje ali vsaj naglo upadanje števila stavk. Predstavljena empirična 'evidenca' kaže, da je bila pogostnost stavk v Sloveniji, kljub tej zgodnji bistveni spremembi okolja, v večjem delu 90. relativno visoka.

To nepričakovano ohranjanje stavk je še bolj presenetljivo, če upoštevamo še dva druga, za organiziranje kolektivnih protestnih akcij nič pretirano spodbudna, sprotna rezultata transformacijskih procesov: rast brezposelnosti in rast števila manjših podjetij. Prvi med temi dejavniki je začel delovati zgodaj, drugi pa z zamikom. Oba sta potencialno stavkajoče še bolj odvrčala od stavke. Inducirala sta interesne fragmentacije med zaposlenimi, ki so v kombinaciji s spremenjeno vlogo države spodnašale kolektivno delovanje zaposlenih oziroma spodbujale individualizacijo konfliktov.

Ob tovrstnem spodnašanju kolektivnega delovanja zaposlenih, prej omenjena inercija starega stavkovnega obrazca (ko so stavkajoči spremembe zaznavali z zamikom), lahko (le delno) pojasni ohranjanje (visoke frekvence) stavk v večjem delu 90. Edini dejavnik, ki lahko pojasni ohranitev stavk v slovenskem 'post-komunizmu', so sindikati. Njihova moč je bila daleč pod ravnijo moči države - nekdanjega ključnega delavskega zaveznika. Kot izrazito spluralizirane interesne organizacije so se znašli v nenavadnem, težavnem okolju. To okolje je definiral že strukturirani konflikt med direktorji in delavci, hkrati pa sta omenjena neugodna dejavnika (nova 'podjetniška' država in 'bič' trga) artikulacijo stavkovnih akcij močno ovirala.

V takšnem okolju bi se tudi sindikati z daljšo tradicijo samostojnega delovanja znašli v resnih težavah. Pri slovenskih sindikatih je bila tradicija avtonomnega sindikalnega delovanja skromna, nezaupanje delavcev do sindikatov tudi precejšnje. Zaradi tega je razumljivo, da mobilizacijska kapaciteta (Offe, 1985; Kelly, 1998; Tilly, 1978) slovenskih sindikatov, kljub njihovim reformam in spremenjenemu odnosu do stavkajočih, ni (bila) na zavidljivi ravni. Njihova šibka mobilizacijska kapaciteta je v kombinaciji s tradicijo majhnih stavk ter z visoko latentno konfliktnostjo, v zgoraj omenjenem 'protistavkovnem' okolju, lahko le ohranjala majhne stavke.

To so torej dejavniki, ki pojasnjujejo ohranjanje obrazca malih stavk v gospodarstvu transformacijske Slovenije.

In zakaj se val teh novih/starih malih stavk ob koncu 90. v Sloveniji umirja?

Nakazal sem, da so bile stavke, tako v 'komunistični' kot v 'post-komunistični' Sloveniji, večinoma defenzivne akcije najbolj ogroženih skupin fizičnih delavcev. Njihove stavke so bile stavke iz obupa. Če se število teh stavk zmanjšuje, bi to lahko pomenilo, da število skupin depriviranih, ki so se zaradi mizernih plač (ki so jih ob tem prejemale z 'zamikom', 'po kosih' ali pa sploh ne) odločale za stavko, upada. Problem tovrstne razlage upadanja stavk v gospodarstvu je v njeni nekonsistentnosti s preverljivim dejstvom, da delovno-intenzivne panoge (in z njimi slabo plačani delavci) v Sloveniji še zmeraj predstavljajo relevanten segment celotnega gospodarstva. Zaposleni v tem delu gospodarstva se, kljub izpostavljenosti intenzivnim deprivacijam, ob koncu 90. za stavke odločajo v vse manjši meri.

Prvi, bolj kratkoročni dejavnik te umiritve bi lahko bila aktualna gospodarska konjunktura v mednarodnem okolju. Ta ustvarja 'ventil' za delovno intenzivne panoge, saj v konjunkturi tudi te lahko realizirajo svoje izdelke na tujih trgih. Prva recesija bo v teh panogah povečala težave in, posledično, konflikte.

Drugi dejavnik bolj dolgoročnega značaja, ki vpliva na izginjanje stavk med najbolj depriviranimi skupinami, sem že predstavil. Tradicionalne zunanje referenčne točke stavkajočih izginjajo. Podpora 'centrov' politične moči stavkajočim peša, s tem pa tudi učinkovitost majhnih stavkajočih skupin. Ta dva dejavnika se kombinirata z brezposelnostjo in rastjo števila manjših podjetij. Zdi se, da so 'sinergijski' učinki vseh teh (kratkoročnih, srednjeročnih, in bolj dolgoročnih) dejavnikov, ki spodnašajo (interes za) kolektivno delovanje, v Sloveniji začeli dosegati izrazitejše kumulativne efekte (še) proti koncu 90. Sindikate te spremembe prehitevajo. Razmerje med 'protistavkovnimi' dejavniki, in sindikati se spreminja v škodo sindikatov. Organizacijska moč sindikatov, ki je zadostovala za ohranjanje majhnih stavk v 90., za sprožanje kolektivnih akcij zaposlenih proti koncu 90., ne zadostuje več. Na kopičenje (učinkov) neugodnih dejavnikov sindikati (ne le slovenski) ne najdejo pravega odgovora. Zdi se, da prav ta sprememba razmerja moči oziroma relativna šibitev organizacijske/mobilizacijske kapacitete sindikatov, pojasnjuje upadanje stavkovnih kolektivnih akcij zaposlenih v slovenskem gospodarstvu.

Zaradi spremenjenega razmerja moči v družbi, se skupine najbolj depriviranih delavcev v Sloveniji ob koncu 90. vse težje odločajo za stavko. Tudi za njih, tako kot za vse druge skupine v gospodarstvu, ki so sicer tradicionalno močno nezadovoljne s plačami⁷, postaja stavka ob koncu 90. predraga in preveč tvegana akcija.

---

⁷ O nezadovoljstvu zaposlenih s plačami govorijo slovenske javnomnenjske raziskave. Primerjava z drugimi transformacijskimi državami (npr. z Madžarsko) kaže, da je to nezadovoljstvo v Sloveniji zelo visoko (značilno višje kot v Madžarski).

In končno, zakaj se v Sloveniji, ob splošnem trendu upadanja števila stavk, te pospešeno 'terciarizirajo'?

Skupine zaposlenih zunaj gospodarstva pritiskom brezposelnosti niso izpostavljene. Tudi organizacijskih fragmentacij, ki bi bile primerljive z 'drobljenjem' organizacij v gospodarstvu, v 'negospodarstvu' ni. Zaradi tega so zaposleni v 'negospodarstvu', v primerjavi z zaposlenimi v gospodarstvu, v 'izhodišču' interesno bolj homogeni. Zaradi strateškega pomena funkcij, ki jih zapolnjujejo, imajo te skupine posebne vire moči, ki jih deprivirani delavci v gospodarstvu, po logiki družbene delitve dela, nikoli niso imeli. Zaradi vseh teh dejavnikov se zaposleni v 'negospodarstvu' lahko učinkovito interesno organizirajo. In zaradi tega lahko s stavko popravljajo svoj materialni položaj. V primerjavi s tradicionalnim obrazcem stavk v gospodarstvu, ki so bile obrambne akcije majhnih skupin depriviranih fizičnih delavcev iz praviloma najslabših podjetij v delovno intenzivnih panogah, so stavke v 'negospodarstvu' ofenzivne protestne akcije večjih, relativno homogenih profesionalnih skupin, ki zasedajo bolj plačana in po logiki družbene delitve dela praviloma bolj 'strateška' delovna mesta v javnih storitvah. Kljub temu, da je število stavk v javnem storitvenem sektorju v primerjavi s številom stavk v gospodarstvu majhno, so njihovi širši učinki intenzivnejši. Ko izbruhnejo, praviloma povzročijo širše blokade družbenega sistema in pritegnejo veliko medijsko pozornost. Dinamika in velikost teh konfliktov razkriva rastočo militantnost interesnih organizacij zaposlenih v slovenskem javnem storitvenem sektorju ter njihovo vse večjo mobilizacijsko kapaciteto.

Sklep

Oris stavk iz 80. in 90. razkriva, kljub zelo različnim kontekstom, njihov enoten obrazec, ki ob visokih frekvencah, ki povezujejo dve desetletji, opravičuje uporabo metafore velikega stavkovnega vala v 80. in 90. letih. 'Osnovne enote' tega velikega vala so bile tako v 80. kot v 90. protestne akcije relativno majhnih skupin delavcev, ki so ugotovljale, da jim denarna nadomestila, ki jih dobivajo (ali pa tudi ne) za opravljeno delo, ne zadostujejo za preživetje. Frekvenca teh majhnih stavk je v drugi polovici 80. naglo naraščala, v 90. je bila do leta 1997 visoka, potem pa je naglo upadla. V primerjavi s koncem 80. ter začetkom 90. je v zadnjih letih v slovenskem gospodarstvu zavladal mir.

Podobne stavkovne obrazce v gospodarstvu 'komunistične' in 'post-komunistične' Slovenije so oblikovali različni (kontekstualni) dejavniki. V jugo/slovenskem 'komunizmu' so bile majhne, relativno učinkovite stavke sestavina mehanizma 'velike koalicije' oziroma legitimacije prejšnjega družbenega reda. Legitimacijske potrebe politične elite so bile vir moči stavkajočih delavcev.

V 'post-komunizmu' so bile majhne, praviloma manj učinkovite stavke, rezultat kombiniranja novih (kratkoročnih in bolj dolgoročnih) dejavnikov, ki so večinoma otežkočali sprožanje kolektivnih akcij depriviranih družbenih skupin v gospodarstvu. Med temi dejavniki so najpomembnejši 'umik' države iz gospodarstva,

brezposelnost in hitro večanje števila malih podjetij. Edini dejavnik, ki je ohranjanje kolektivnih akcij depriviranih skupin spodbujal, so bili (spluralizirani) sindikati. Njihova organizacijska kapaciteta je zadostovala za ohranjanje obrazca majhnih stavk ter njihove relativno visoke frekvence v prvi polovici 90. Proti koncu devetdesetih se je konstelacija ugodnih in neugodnih dejavnikov spreminjala v korist drugih, saj je 'teža' dejavnikov, ki so kolektivno delovanje destimulirali naraščala, naraščanje organizacijske moči sindikatov v gospodarstvu pa ustrezne dinamike ni imelo. Zaradi spreminjanja razmerja med ugodnimi in neugodnimi dejavniki, so stavke v gospodarstvu, delno tudi pod vplivom konjunktura v mednarodnem okolju, izginjale.

V drugi polovici 90. se je, znotraj splošnega trenda upadanja pogostnosti stavk, večal delež stavk v 'negospodarstvu'. Ugotovil sem, da so dejavniki, ki spodnašajo kolektivne akcije zaposlenih (pritisk brezposelnosti, organizacijska fragmentacija), v tem sektorju bistveno šibkejši kot v gospodarstvu. Če se zaposleni v takšnem okolju sindikalizirajo, potem je medsebojno tekmovanje (s sindikalizacijami integriranih) interesnih skupin, ki je osredotočeno na izboljševanje njihovega lastnega položaja, neizogibno.

V razmerju do teh skupin je država (v ožjem pomenu, v svoji delodajalski funkciji) v kočljivem položaju. Kot formalni nasprotnik teh skupin, ki so del širšega državnega 'aparata', je z njimi v intenzivni menjavi. Če v tej menjavi ne izpolni pričakovanja vseh skupin, se sooča z nevarnostjo blokad širšega državnega aparata (in posledično družbe), ki jih bodo povzročile nezadovoljne skupine. Obenem, zaradi potrebe po ohranjanju širšega ravnotežja (proračunskih omejitev) istočasnega izboljševanja položaja vseh skupin, ki bi vsaj približno ustrezalo njihovim aspiracijam, ne more zagotoviti. Zdi se, da so v tem okolju interna pravila, ki bi 'uredila' plače v javnem sektorju, nedosegljiva.

Konflikti v javnem sektorju sploh niso posebnost Slovenije. Pogosto se pojavljajo tudi v številnih razvitih okoljih socialnega tržnega gospodarstva (Ferner in Hyman, 1998).⁸ V luči te primerjave (s stališča razvoja industrijskih odnosov, ki ustrezajo razvoju socialnega tržnega gospodarstva) v Sloveniji ne bi smeli predstavljati večje težave.

Opravljen analiza tovrstno optimistično napoved močno relativizira, saj nakazuje, da imajo konflikti v slovenskem javnem sektorju, zaradi specifičnih problemov na neki drugi ravni, drugačne, v osnovi bolj razdiralne učinke kot v razvitem okolju. Temeljna razlika med sistemi industrijskih odnosov v razvitih okoljih in v Sloveniji je namreč v primerjalni šibkosti interesnega predstavljanja zaposlenih v gospodarstvu Slovenije.

Ta šibkost je jasno prepoznavna tudi na stavkovnem prizorišču Slovenije, saj ga v 90. karakterizira vse manjše število vse manjših stavk. V gospodarstvih visoko reguliranih sistemov se stavke sicer redko pojavljajo, ko pa se pojavijo so množične in dolgotrajne. Te značilnosti stavk v razvitejših okoljih indicirajo visoko solidarnost med zaposlenimi ter tej primerno visoko organizacijsko/mobilizacijsko kapaciteto sindikatov v teh okoljih. Lahko rečemo, da so občasne množične in

---

⁸ V teh okoljih uporabljajo države različne strategije 'regulacije', od občutljivih zakonskih intervenc do privatizacijskih restrukturacij javnega sektorja.

dolgotrajne stavke v družbah socialnega tržnega gospodarstva pomembna oblika manifestiranja in reprodukcije moči dela, zaradi katere je v teh družbah tržno gospodarstvo nasploh socialno.

V Sloveniji veliko število manjših stavk iz prve polovice 90. ne nadomeščajo maloštevilne večje stavke (tiste, ki bi nakazovale moč, ki lahko oblikuje 'fizionomijo' socialnega tržnega gospodarstva). To splošno istočasno zmanjševanje pogostosti in velikosti stavk je izrazito, kljub pojavu večjih, bolj množičnih stavk v slovenskem 'negospodarstvu' v drugi polovici 90. Zaradi tega ta splošni trend hitrega upadanja stavk indicira predvsem šibkost interesnega organiziranja delojemalcev v slovenskem gospodarstvu.

V razvitih sistemih socialnega tržnega gospodarstva so interesna nasprotja v javnem sektorju kontekstualizirana z močnimi interesnimi organizacijami dela (in kapitala) v gospodarstvu. V Sloveniji so interesna nasprotja v javnem sektorju, zaradi šibkosti interesnega organiziranja v gospodarstvu, nekontekstualizirana. Ker so nekontekstualizirana, so samoreferenčna in, temu primerno, kontingenčna. Implicirajo nestabilnost, neravnovesja in interesne cepitve med različnimi kategorijami zaposlenih v družbi. Rezultat je tendenčno omejevanje prostora socialnega dialoga na vseh ravneh družbenega sistema.

Dezintegracijski učinki konfliktov v javnem sektorju so torej v Sloveniji nadpovprečno močni, ker je interesno organiziranje v gospodarstvu (primerjalno) šibko. In ker to neravnovesje implicira splošno šibitev interesnega organiziranja v družbi (ki je temelj socialnega tržnega gospodarstva), posredno tudi ovira razvoj socialnega tržnega gospodarstva v Sloveniji.

LITERATURA

- Albert, M. (1993): *Capitalism against Capitalism*, London: Whurr Publishers
- Arzenšek, V. (1984): *Struktura i pokret*, Beograd: Institut društvenih nauka
- Coser, I.A. (1956): *The Functions of Social Conflict*, London: Routledge and Kegan Paul
- Edwards, P. and Hyman, R. (1994): 'Strikes and Industrial Conflict: Peace in Europe?', in: *New Frontiers in European Industrial Relations*, R. Hyman and A. Ferner (eds), Oxford: Blackwell
- Ferner, A. in Hyman, R. (1998): *Changing Industrial Relations in Europe*, Oxford: Blackwell
- Jovanov, N. (1979): *Radnički štrajkovi v SFRJ od 1958. do 1969. godine*, Beograd: dijalog
- Jovanov, N. (1989): *Sukobi, Nikšić: Univerzitetaska riječ*
- Kavčič, B. (1996): *Analiza izvajanja zakona o soupravljanju delavcev (raziskava)*, Ljubljana: ITEO
- Kelly, J. (1998): *Rethinking Industrial Relations*, London: Routledge
- Lukan, B. (1992): *Problemi institucionalizacije in regulacije stavk (magistrsko delo)*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede
- Offe, C. (1985): *Disorganized Capitalism*, Cambridge-Oxford: Polity Press
- Pollert, A. (1999): *Transformation at Work in the New Market Economies of Central and Eastern Europe*, London: Sage
- Poročilo o delu ZSSS in njenih organov med 2. In 3. kongresom (1998), Ljubljana: ZSSS
- Stanojević, M. (2000a): *Slovenian Trade Unions - The Birth of Labour Organisations in Post-Communism*, *Družboslovne razprave*, no. 32-33

- Stanojević, M. (2000b): The German Model of Industrial Relations in Post-Communism: Workplace co-operation in Hungary and Slovenia, paper presented at 10th Conference of the International Association for the Economic of Participation, University of Trento
- Streeck, W. (1988)'Neo-Corporatist Industrial Relations and the Economic Crisis in West Germany', in: Goldhorpe, J.H. (ed.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Clarendon Press
- Statistical Office of the Republic of Slovenia, Labour Force Survey, 30. November. 2000
- Tilly, C. (1978): *From Mobilization to Revolution*, New York: McGraw-Hill
- Županov, J. (1983): *Marginalije o društvenoj krizi*, Zagreb: Globus
- Županov, J. (1987): *Sociologija i samoupravljanje*, Zagreb: Školska knjiga
- Županov, J. (1989): 'Samoupravni socializem - konec neke utopije', v: *Študijski dnevi 1989, Socializem in demokracija*, Ljubljana: FSPN